

Софія ЛОБОЗИНЬСЬКА

доктор економічних наук,
професор кафедри банківського і страхового бізнесу,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Наталія ЦИБУЛЬСЬКА

здобувач кафедри банківського і страхового бізнесу,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ РЕЙТИНГОВОЇ СИСТЕМИ ОЦІНКИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено стан вітчизняної банківської системи. Проаналізовано рейтинги банків, які присвоєні національними та міжнародними рейтинговими агентствами. Розглянуто суверенні рейтинги України з моменту їх присвоєння міжнародними рейтинговими агентствами.

Ключові слова: банк, рейтинг, суверенний рейтинг, рейтингова система, рейтингове агентство.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України важливою і актуальною проблемою є ефективність формування рейтингових систем оцінки банків. У більшості випадків для прийняття рішення про правильність вибору партнера чи контрагента недостатньо внутрішніх оцінок банку, у зв'язку з цим необхідна оцінка незалежних експертів. Саме для цього слугують рейтингові системи оцінки банків, які почали інтенсивно розвиватися в кінці ХХ ст. і постійно удосконалюються. Рейтингова система оцінки банку дозволяє виявляти позитивні тенденції його роботи, а також вказує на слабкі місця, які необхідно усунути з метою підвищення ефективності його діяльності. Рейтинг банку призначений для оцінки його фінансового стану та впливає на довіру до нього.

Дослідженням рейтингової оцінки банківської діяльності займаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: І. Алексєєв, І. Бабкіна, В. Вітлінський, Л. Долінський, В. Кочетков, О. Лаврушин, А. Мазаракі, А. Мороз, А. Незнамова, В. Новикова, П. Роуз, Т. Сааті, М. Савлук, Дж. Сінкі, Т. Смовженко, В. Усоскін, І. Фішер, Н. Шульга.

Наукові напрацювання стосовно рейтингової системи оцінки банківської діяльності хоча і досить значні, проте проблеми визначення рейтингу з урахуванням вітчизняної специфіки банківської діяльності залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Недостатній рівень напрацювань з урахуванням національних особливостей банківського середовища і зумовили вибір теми статті та її актуальність і науково-практичне значення.

Метою статті є дослідження особливостей рейтингової системи оцінки банківської діяльності в Україні. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

- дослідити стан банківської системи України;
- проаналізувати рейтинги банків, присвоєні національними та міжнародними рейтинговими агентствами;
- охарактеризувати суверенні рейтинги України;
- окреслити перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Банківська система – це складний комплекс, утворений множиною самостійних економічних підсистем – банків, які функціонують і розвиваються відповідно до загальноекономічного та соціально-політичного становища держави, характеризується різними показниками, за допомогою яких можна проаналізувати її діяльність і надійність. В Україні функціонує дворівнева банківська система, яка складається з центрального банку та банків з вітчизняним та іноземним капіталом. Функції центрального банку виконує НБУ. Станом на 01.01.2012 р. в Україні зареєстровано 198 банків, з них 176 мають ліцензію на здійснення банківських операцій та 21 банк знаходиться на стадії ліквідації. Водночас за розміром активів до I групи належало 17, до II групи – 19, до III групи – 22, до IV групи – 117 банків [1]. 01.01.2011 р. ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій мали 176 банків (у тому числі 175 банків – акціонерні товариства (з них: 158 – публічні, 16 – відкриті акціонерні товариства, 1 банк – закриті акціонерне товариство), 1 банк – товариство з обмеженою відповідальністю). У 2010 р. було зареєстровано 4 нових банки, 18 банків перебувало на стадії ліквідації, з них: 17 за рішенням НБУ, 1 банк – за рішенням суду. На кінець 2010 р. в Україні діяло 55 банків з іноземним капіталом. У повній власності іноземних інвесторів перебувало близько 11% (20 банків) від їх загальної кількості.

У 2011 р. РА «Стандарт-Рейтинг» здійснило рейтингування банків за їх надійністю на основі публічної звітності. Вибірка охопила 88 банків, з них 32 виявилися найбільш надійними, 24 – надійними та 32 – з прийнятним рівнем надійності [2, с. 12-13]. Рейтинг надійності очолив «ІНГ Банк Україна». Другу позицію у рейтингу посів «Промінвестбанк». Третє та четверте місце у рейтингу посіли державні банки – «Укрексімбанк» та «Ощадбанк», п'яте місце – «Кредобанк». Загалом з 32 банків з найвищими рейтингами 23 належали до банків з участю іноземного капіталу, 3 банки – до категорії державних.

Станом на 01.02.2012 р. міжнародними та національними РА підтримувалося 117 кредитних рейтингів банків України, тоді як на 01.01.2011 р. – 87.

При цьому 21 банк має одночасно кредитні рейтинги в 2-х агентствах. Банки, які мають одночасно 2 кредитні рейтинги [3]:

- 9 банків («Перший Український Міжнародний Банк», «VAB Bank», «Креді Агріколь Банк», «Банк Кредит Дніпро», «Укрінбанк», «Фінанси та Кредит», «Південний» та «Хрещатик») мають кредитні рейтинги національного і міжнародного РА;
- 4 банки («Ощадбанк», «Укрсиббанк», «Альфа-Банк» та «Банк Форум») мають кредитні рейтинги одночасно двох міжнародних РА;
- 8 банків («Банк Перший», «БМ Банк», «Єврогазбанк», «Союз», «Укргазбанк», «Український професійний банк», «Банк Золоті Ворота» та «Південкомбанк») мають кредитні рейтинги одночасно двох національних РА.

Необхідно зазначити, що станом на 01.02.2012 р. найбільше мають кредитний рейтинг банки I групи – 16 банків із 17. У II групі прорейтинговано 17 банків, у III групі – 19. Найменше банків з кредитними рейтингами є в IV групі – 44 [4, с. 30]. Загалом по банківській системі серед всіх кредитних рейтингів – 89 рейтингів (76, 1%)

підтримуються національними РА, а 28 (23,9%) – міжнародними. Зауважимо, що найбільша питома вага кредитних рейтингів, підтримуваних міжнародними РА, є серед банків I групи – 72,73% від загальної кількості банків I групи. Серед банків II групи національними РА підтримується 14 кредитних рейтингів, а міжнародними – 9. У III групі міжнародні РА підтримують лише 2 кредитні рейтинги, національні РА – 24. Серед банків IV групи міжнародні РА підтримують лише один кредитний рейтинг. Отже, міжнародні рейтинги найчастіше присвоюються найбільшим банкам. На нашу думку, це пов'язано з тим, що такі банки намагаються вийти на міжнародний ринок капіталів та прагнуть залучити іноземних інвесторів, а для цього потрібні оцінки міжнародних РА. Банки II, III та IV групи орієнтуються на внутрішній ринок капіталу та національних інвесторів, тому для них достатніми є рейтинги національних РА. Також важливим чинником виступає вартість рейтингових послуг міжнародних та національних РА.

Загальний розподіл кредитних рейтингів банків між національними та міжнародними РА наведено у табл. 1.

Таблиця 1. Загальний розподіл кредитних рейтингів банків між національними та міжнародними РА [3, 5]

Рівень рейтингу	uaAAA		uaAA		uaA		uaBBB		uaBB		uaB	
	01.01.11	01.01.12	01.01.11	01.01.12	01.01.11	01.01.12	01.01.11	01.01.12	01.01.11	01.01.12	01.01.11	01.01.12
Рейтинги, які підтримуються національними РА	0	1	5	8	15	13	47	67	2	0	0	0
Рейтинги, які підтримуються міжнародними РА	4	7	10	9	5	4	5	5	3	2	1	1
Усього	4	8	15	17	20	17	52	72	5	2	1	1

Дані табл. 1 свідчать про те, що у 2010 р. рейтингів, які підтримувалися національними РА було 69, тоді як у 2011 р. – 89. Кількість рейтингів, які підтримувалося міжнародними РА як у 2010 р., так і у 2011 р. становила 28. Збільшення національних рейтингів у 2011 р. пов'язано, на нашу думку, з тим, що вони набагато дешевші від міжнародних. Аналізуючи дані табл. 2, можемо констатувати, що більшість банків як у 2010 р.,

так і 2011 р. отримали рейтинг на рівні uaBBB, що свідчить про зростання фінансової стійкості та кредитоспроможності. Доцільно наголосити, що рейтинги на найвищому рівні uaAAA були встановлені міжнародними РА.

Детальніша інформація щодо кредитних рейтингів банків України за групами наведена у табл. 2.

Таблиця 2. Розподіл банків України за групами відповідно до їх кредитних рейтингів станом на 01.02.2012 р. [4, с. 30]

Групи банків	Рівень кредитного рейтингу					
	uaAAA	uaAA	uaA	uaBBB	uaBB	uaB
I група	3	10	3	5	1	0
II група	4	6	5	6	1	1
III група	0	0	4	22	0	0
IV група	1	1	5	39	0	0
Всього	8	17	17	72	2	1

Проаналізувавши дані табл. 1 та 2, бачимо, що РА підтримують рейтинги банків на рівні uaBBB. Це свідчить про те, що ці банки мають рейтинги інвестиційного рівня і характеризуються достатньою кредитоспроможністю. Рейтинги спекулятивного рівня у банків III та IV груп відсутня, проте домінують кредитні рейтинги рівня uaBBB. Серед банків I групи є один кредитний рейтинг спекулятивного рівня, який підтримується міжнародними РА, а серед банків II групи

– 2. Серед I групи банків найбільша частка кредитних рейтингів рівня uaAA – 58,8%. Це означає, що найбільші банки характеризуються високою кредитоспроможністю та фінансовою стійкістю, порівняно з іншими банками, натомість II група банків є найбільш диверсифікована.

Зазначимо, що є випадки, коли рейтинги банків, які підтримуються міжнародними РА знаходяться на спекулятивному рівні, а національні РА – на

інвестиційному. Дані розбіжності пов'язані з тим, що міжнародні РА є більш консервативними та надають перевагу офіційній фінансовій звітності, проте національні РА більше враховують специфіку банківської діяльності в Україні.

Отже, зробивши огляд рейтингів банків національними та іноземними РА, вважаємо, що доцільним є аналіз суверенного рейтингу країни. Як відомо, в Україні діє правило – рейтинг банків не може бути вищим, ніж суверенний рейтинг країни. Тому рейтинги банків залежать від фінансово-політичного стану країни.

Україна розпочала співпрацю із міжнародними РА у 1997 р., коли вперше виникла потреба рейтингової оцінки боргових зобов'язань України в іноземній валюті. На початковому етапі співпраці всіма агентствами України було присвоєно рейтингові оцінки спекулятивних рівнів. Уже з 2002 р. відбулося поступове покращення суверенних оцінок, викликане відродженням економіки країни. Наприкінці I півріччя 2007 р. відбувається посилення політичного напруження в Україні, що призводить до підвищення політичного ризику. Незважаючи на збереження міжнародними РА ще до кінця 2007 р. кредитних рейтингів України на рівні «ВВ» та «В1», у аналітичних оглядах експертів спостерігалось погіршення прогнозів, які підтвердились з початком 2008 р.

28.03.2008 р. агентство Moody's розпочало вивчення можливості підвищення ключових суверенних рейтингів України, разом із граничними рейтингами в іноземній валюті за облігаціями і банківськими депозитами, що знаходилися на рівні «Вa3» і «В2» відповідно, та суверенні рейтинги країни в іноземній та національній валютах, що знаходилися на рівні «В1». Ці рейтинги мали позитивний прогноз з листопада 2006 р. Граничну межу рейтингу країни в національній валюті «Вaa1» та граничну межу рейтингу за банківськими депозитами «А3» підтверджено з позитивним прогнозом. Також незмінними залишились граничні межі короткострокових рейтингів країни Not Prime.

Однак 14.05.2008 р. Fitch змінило прогноз щодо рейтингів України з «Позитивного» на «Стабільний» через ризики, пов'язані з прискоренням інфляції і збільшенням від'ємного сальдо рахунку поточних операцій. 12.06.2008 р. агентство Standard&Poor's знизило довгострокові суверенні кредитні рейтинги України за зобов'язаннями в іноземній валюті з «ВВ-» до «В+», за зобов'язаннями в національній валюті – з «ВВ» до «ВВ-». Прогноз – «Стабільний». Короткострокові рейтинги за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті підтверджені на рівні «В». Суверенний рейтинг вірогідності повернення боргу після дефолту за зобов'язаннями в іноземній валюті залишився незмінним – на рівні «4». Зниження рейтингу обумовлено тим, що Уряду України не вдалося вжити адекватних заходів щодо зростання інфляції. 15.10.2008 р. Standard&Poor's помістило довгострокові і короткострокові суверенні кредитні рейтинги України: за зобов'язаннями в іноземній валюті – «В+/В», за зобов'язаннями в національній валюті – «ВВ-/В», а також рейтинг за національною шкалою «aaA» – в список CreditWatch з негативним прогнозом [3].

17.10.2008 р. Fitch також знизило граничний рейтинг України з рівня «ВВ-» до «В+». Зниження рейтингів зумовлене тим, що ризик фінансової кризи в Україні, включаючи значне зниження курсу національної валюти, напруженість у банківській системі і значний

збиток для реального сектора економіки України, був істотним і зростав [3]. 20.10.2008 р. Moody's змінило прогноз щодо українських ключових рейтингів на «Стабільний» з «Позитивного» внаслідок світової кризи ліквідності в поєднанні з макроекономічними, фінансовими та політичними проблемами. РА також знизило граничну межу рейтингу «Вaa1» для банківських депозитів в національній валюті до «Вa1». Це, безпосередньо, пов'язано з введенням мораторію НБУ щодо дострокового зняття депозитів [3].

Отже, наприкінці 2008 р. розпочалося зниження рейтингів, яке було обумовлено зростаючими витратами уряду у зв'язку з необхідністю рекапіталізації банківської системи. На початку 2009 р. міжнародні експерти констатували про зростаючі ризики виконання угоди з МВФ щодо надання стабілізаційного кредиту, а також про невирішеність проблем банківського сектору.

У лютому 2009 р. міжнародне РА Standard&Poor's знизило довгостроковий і короткостроковий суверенні валютні рейтинги України до «ССС+/С» з «В/В», рейтинги в національній валюті – до «В-/С» з «В+/В», прогноз рейтингів – на «Негативний». Рейтинг «ССС» означає високий ризик того, що країна не зможе повернути заборгованість; рейтинг «В» – наявність значних кредитних ризиків. Фінансові зобов'язання виконуються, проте здатність продовжувати виплати залежить від економічної ситуації в державі. Прогноз «Негативний» за суверенними рейтингами України вказує на те, що рейтинги можуть бути знижені знову, якщо і надалі спостерігатимуться затримки з виплатою боргових зобов'язань держави та погіршення внутрішньоекономічної ситуації. Прогноз за суверенним рейтингом може бути підвищений до «Стабільного» в разі проведення ефективних і дієвих заходів фінансової стабілізації. Міжнародне РА Fitch Ratings знизило довгостроковий рейтинг України за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті на одну позицію – до «В» з «В+». Водночас рейтинг за національною шкалою знижений до «aaBBB» з «aaA+» [6].

Проте поступовий вихід України із фінансової кризи протягом останнього року вплинув на оцінювання суверенного рейтингу з боку міжнародних експертів. Так у липні 2009 р. міжнародні РА поставили позитивний прогноз рейтингу України.

30.10.2009 р. Standard&Poor's переглянуло прогноз за суверенними кредитними рейтингами України з «Позитивного» на «Стабільний». Водночас підтверджено довгострокові й короткострокові кредитні рейтинги України: за зобов'язаннями в іноземній валюті – на рівні «ССС+/С»; за зобов'язаннями в національній валюті – на рівні «В-/С». Крім того, підтверджено рейтинг за національною шкалою – на рівні «aaBBB». Перегляд прогнозу відображає невизначеність стосовно виконання умов програми МВФ про надання Україні стабілізаційного кредиту для майбутніх президентських виборів (17.01.2009 р.) [3]. Проте 12.03.2010 р. Standard&Poor's переглянуло прогноз за суверенними кредитними рейтингами України з «Стабільного» на «Позитивний». Водночас підвищило суверенний кредитний рейтинг України за зобов'язаннями в іноземній валюті з «ССС+/С» до «В-/С», а суверенний кредитний рейтинг за зобов'язаннями в національній валюті – з «В-/С» до «В/В» [3]. Підвищення рейтингів відобразило більш високу вірогідність поліпшення координації політичних зусиль з відновлення економічної і, особливо, бюджетної стабільності.

Прогноз «Позитивний» відображає стабільність фінансового сектору, який серйозно постраждав у період кризи, а також реальної економіки.

29 липня 2010 р. Standard&Poor's підвищило довгостроковий кредитний рейтинг України за зобов'язаннями в іноземній валюті на одну позицію – з «В» до «В+» і довгостроковий кредитний рейтинг за зобов'язаннями в національній валюті – з «В+» до «ВВ-». Короткострокові суверенні рейтинги України за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті знаходилися на рівні «В». Прогноз – «Стабільний». Рейтинг за національною шкалою також був підвищений на один щабель – з «uaA+» до «uaAA-». Оцінка ризику переказу і конвертації валюти була підвищена до рівня «В+» – згідно з суверенним рейтингом за зобов'язаннями в іноземній валюті. Рейтинг очікуваного рівня відшкодування боргу після дефолту підтверджений на рівні «4». Рейтингова дія відбулася після схвалення Виконавчим комітетом Міжнародного валютного фонду (МВФ) рішення про надання Україні стабілізаційного кредиту (на 29 місяців) у розмірі 15,15 млрд. дол. [7].

13.09.2011 р. Standard&Poor's підтвердило довгостроковий суверенний кредитний рейтинг України за зобов'язаннями в іноземній валюті на рівні «В+» і знизило довгостроковий суверенний кредитний рейтинг за зобов'язаннями у національній валюті з «ВВ-» до «В+». Прогноз за рейтингами – «Стабільний». 19.10.2011 р. міжнародне РА Fitch погіршило прогноз довгострокових рейтингів України з «Позитивного» до «Стабільного». Водночас Fitch підтвердило рейтинг межі країни на рівні В. Причиною зниження рейтингу стало збільшення іноземних кредитів.

Міжнародне РА Moody's 15.12.2011 р. погіршило прогноз за рейтингами боргових зобов'язань України в національній та іноземній валюті зі «Стабільного» на «Негативний». Зниження прогнозу пов'язане з ризиками у сфері бюджетного фінансування України та зовнішньої ліквідності. Перегляд рейтингу також викликаний знижувальними ризиками економічного зростання та політичної стабільності країни.

Standard&Poor's переглянуло суверенні рейтинги України і 15.03.2012 р. прогноз кредитного рейтингу було знижено до рівня «Негативний». Прогноз «Негативний» відображає посилення ризиків, пов'язаних зі значними потребами України в

рефінансуванні зовнішнього боргу та дефіциту бюджету.

2008-2009 рр. характеризувалися несприятливим зовнішнім середовищем, у якому знаходилася уся банківська система, коли було невиконання нормативів ліквідності, значне зниження рентабельності, ділової активності та фінансової стійкості. У 2010-2011 рр. відбулося економічне зростання, тобто спостерігалось зростання рівня ВВП та іноземних інвестицій в Україні, зменшення безробіття, що позитивно вплинуло на інтегральні показники банків, а відповідно і на їх рейтинги. Отже, макроекономічна стабілізація та економічне зростання країни призводять до інвестиційної активності банківських установ та впливають на фінансову стійкість та прибутковість банку, а це сприяє підвищенню рейтингу банку.

Аналіз поточного стану банківської системи та його прогнозування є частиною політики центральних банків, спрямованої на підвищення відкритості та прозорості. Необхідно створювати таку рейтингову систему оцінки діяльності банків, яка б якомога більше відповідала можливостям її ефективного застосування та давала точні результати. Ця система повинна не тільки констатувати стан, а й прогнозувати та завчасно попереджувати про можливість криз.

Таким чином, рейтингові системи оцінки банківської діяльності є надзвичайно важливими для усіх користувачів та держави загалом. Використання рейтингових оцінок банків призведе до: підвищення довіри до вітчизняних емітентів та покращення інвестиційної привабливості українських банків і країни загалом; підвищення ефективності інформаційного забезпечення при прийнятті інвестиційних рішень; зростання надійності та можливості передбачати наслідки фінансових операцій за рахунок наявності незалежної кваліфікованої думки третьої особи; збільшення обсягів кредитних та депозитних операцій та поліпшення їх якості за рахунок зменшення витрат на збирання та обробку інформації.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є удосконалення рейтингової системи оцінки банків національними РА, а саме розробка рейтингової методики, яка б визначала надійність банків не лише за кількісними показниками, а й урахувала б зовнішнє середовище, яке значно впливає на діяльність банків та банківську систему загалом.

Список літератури

1. Про розподіл банків на групи : Рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ від 23.12.2011 р. № 814 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-11>.
2. Рейтинг надійності українських банків, визначений за публічною інформацією за результатами 2011 р. – Урядовий кур'єр. – 2012. – № 57. – С. 12-13.
3. Аналітичне дослідження : «Інтегральний кредитний рейтинг банківської системи України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://rurik.com.ua/documents/research/research_ratingsbank_final.pdf.
4. Долінський Л. Побудова інтегрального кредитного рейтингу банківської системи України [Текст] / Л. Долінський, О. Ковальчук. – Вісник НБУ. – 2012. – № 6. – С. 28-32.
5. Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf.
6. Рейтингове агентство S&P знизило довгостроковий суверенний кредитний рейтинг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ua/top/2009/02/25/509350.shtm>.
7. Довгостроковий рейтинг боргових зобов'язань України в іноземній валюті підвищено до рівня «В+» після рішення МВФ щодо надання Україні стабілізаційного кредиту. Прогноз стабільний [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=267987&cat_id=61741.
8. АУБ про стан рейтингування в Україні [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу : <http://aub.org.ua>.
9. Банківська система України – результати діяльності у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : [http://ukrbanki.com.ua/analysis/analysis_reserv/pdf/Ukrainian%20banks%20market%202011%20\(in%20Ukrainian\).pdf](http://ukrbanki.com.ua/analysis/analysis_reserv/pdf/Ukrainian%20banks%20market%202011%20(in%20Ukrainian).pdf).
10. Бабкіна І. Адекватність оцінок провідних рейтингових агентств / І. Бабкіна. – Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 4. – С. 61-71.

РЕЗЮМЕ

Лобозинська Софія, Цыбульська Наталія

Особенности рейтинговой системы оценки банковской деятельности в Украине

В статье исследовано состояние отечественной банковской системы. Проанализированы рейтинги банков, присвоенные национальными и международными рейтинговыми агентствами. Рассмотрены суверенные рейтинги Украины с момента их присвоения международными рейтинговыми агентствами.

RESUME

Lobozynska Sofia, Tsybulska Natalia

Features of rating system of assessment of banking in Ukraine

In the article the state of the banking system of Ukraine is investigated. The ratings of banks assigned by national and international rating agencies are analyzed. Sovereign ratings of Ukraine since their assignment by international rating agencies are considered.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.